

IME PROKONZULA CN. TAMPHILA VÁLE NA ZDENCU FORUMA JADERA

IVO FADIĆ

Arheološki muzej, B. Petranovića b. b., YU-57000 Zadar

Prilikom uređenja vrta Nadbiskupske palače u Zadru, koje je sprovodio zadraski Zavod za zaštitu spomenika kulture, tokom travnja 1984. godine, na inicijativu spomenutog Zavoda, od strane Arheološkog muzeja u Zadru, prišlo se i manjim sondažnim istraživanjima, imajući u vidu da se odnosni vrt nalazi iznad dijela nekadašnjeg rimskog foruma.¹

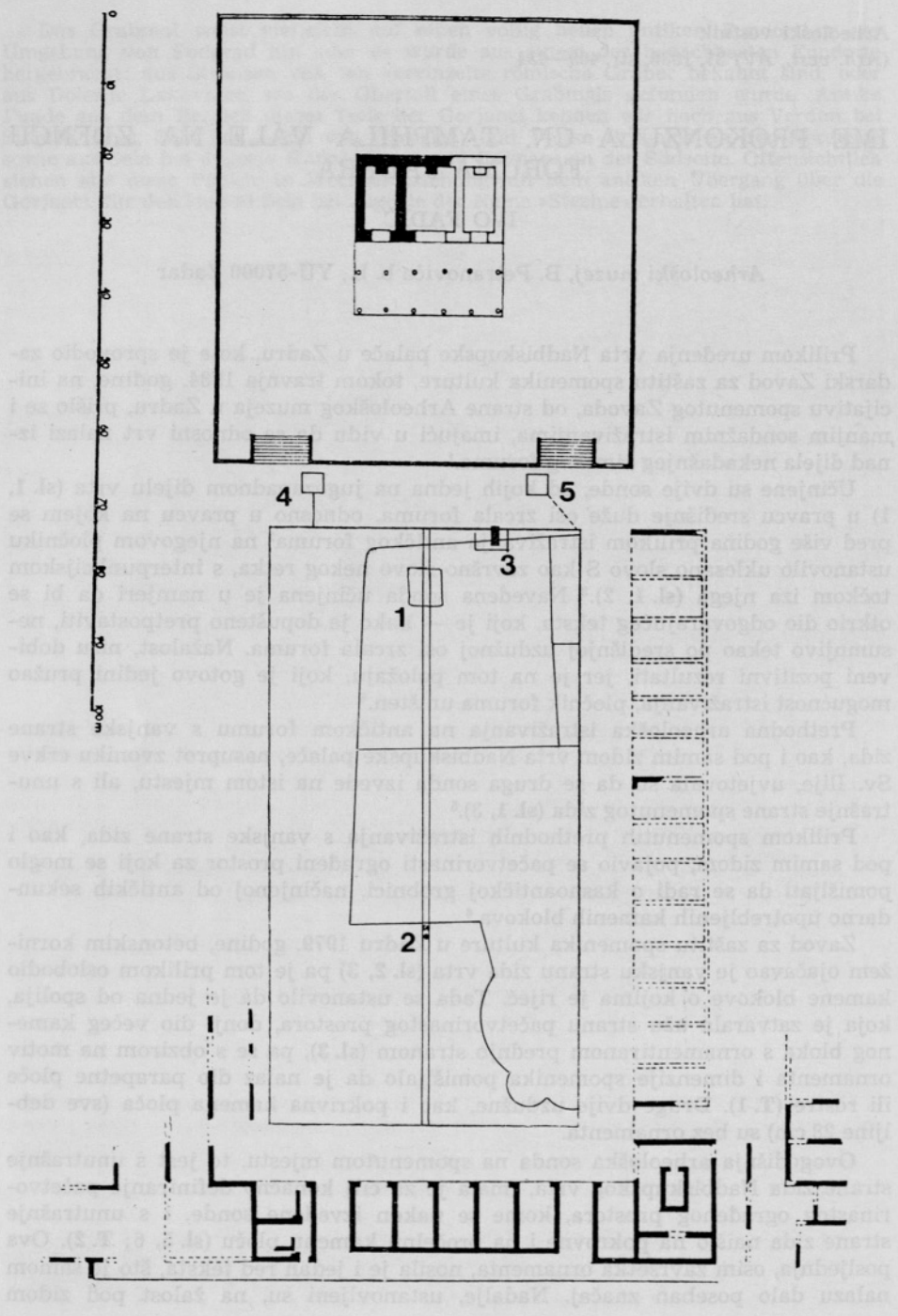
Učinjene su dvije sonde, od kojih jedna na jugozapadnom dijelu vrta (sl. 1, 1) u pravcu središnje duže osi zrcala foruma, odnosno u pravcu na kojem se pred više godina prilikom istraživanja antičkog foruma² na njegovom pločniku ustanovilo uklesano slovo S kao završno slovo nekog retka, s interpunkcijskom točkom iza njega (sl. 1, 2).³ Navedena sonda učinjena je u namjeri da bi se otkrio dio odgovarajućeg teksta, koji je — kako je dopušteno pretpostaviti, nesumnjivo tekao po središnjoj uzdužnoj osi zrcala foruma. Nažalost, nisu dobiveni pozitivni rezultati, jer je na tom položaju, koji je gotovo jedini pružao mogućnost istraživanja, pločnik foruma uništen.⁴

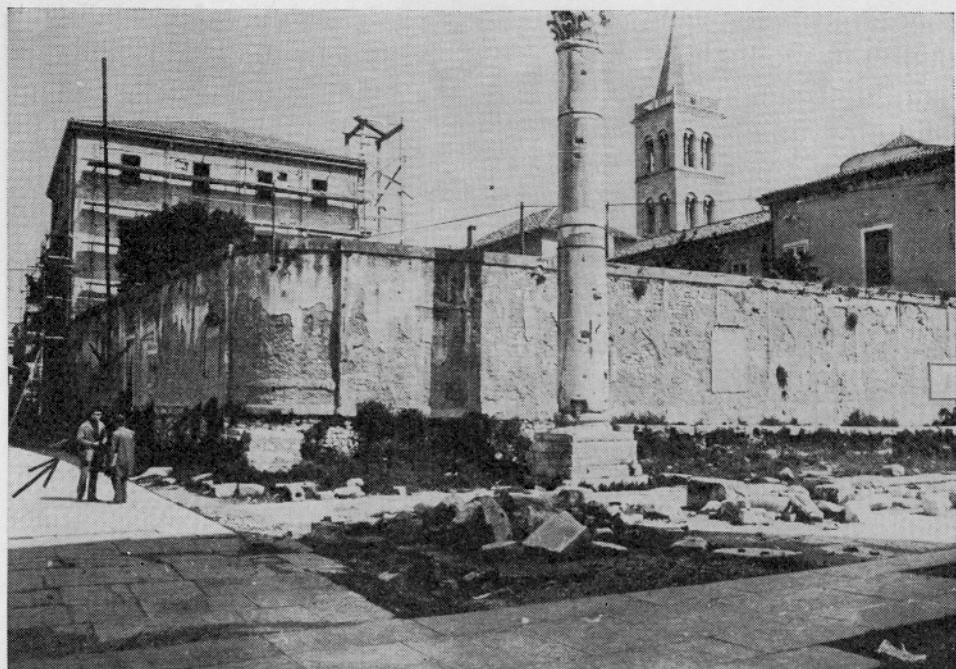
Prethodna arheološka istraživanja na antičkom forumu s vanjske strane zida, kao i pod samim zidom vrta Nadbiskupske palače, nasuprot zvoniku crkve Sv. Ilije, uvjetovala su da se druga sonda izvede na istom mjestu, ali s unutrašnje strane spomenutog zida (sl. 1, 3).⁵

Prilikom spomenutih prethodnih istraživanja s vanjske strane zida, kao i pod samim zidom, pojavio se pačetvorinasti ograđeni prostor za koji se moglo pomišljati da se radi o kasnoantičkoj grobnici, načinjenoj od antičkih sekundarno upotrebljenih kamenih blokova.⁶

Zavod za zaštitu spomenika kulture u Zadru 1979. godine, betonskim korničem ojačavao je vanjsku stranu zida vrta (sl. 2, 3) pa je tom prilikom oslobodio kamene blokove o kojima je riječ. Tada se ustanovilo da je jedna od spolija, koja je zatvarala užu stranu pačetvorinastog prostora, donji dio većeg kamenog bloka s ornamentiranom prednjo stranom (sl. 3), pa se s obzirom na motiv ornamenta i dimenzije spomenika pomišljalo da je nalaz dio parapetne ploče ili rostre (T. 1). Druge dvije uzdužne, kao i pokrivna kamena ploča (sve debljine 28 cm) su bez ornamenta.

Ovogodišnja arheološka sonda na spomenutom mjestu, to jest s unutrašnje strane zida Nadbiskupskog vrta, imala je za cilj konačno definiranje pačetvorinastog ograđenog prostora, kome se nakon izvedene sonde, i s unutrašnje strane zida naišlo na pokrovne i na pročelnu kamenu ploču (sl. 5, 6; T. 2). Ova posljednja, osim završetka ornamenta, nosila je i jedan red teksta, što je samom nalazu dalo poseban značaj. Nadalje, ustanovljeni su, na žalost pod zidom

Sl. 2

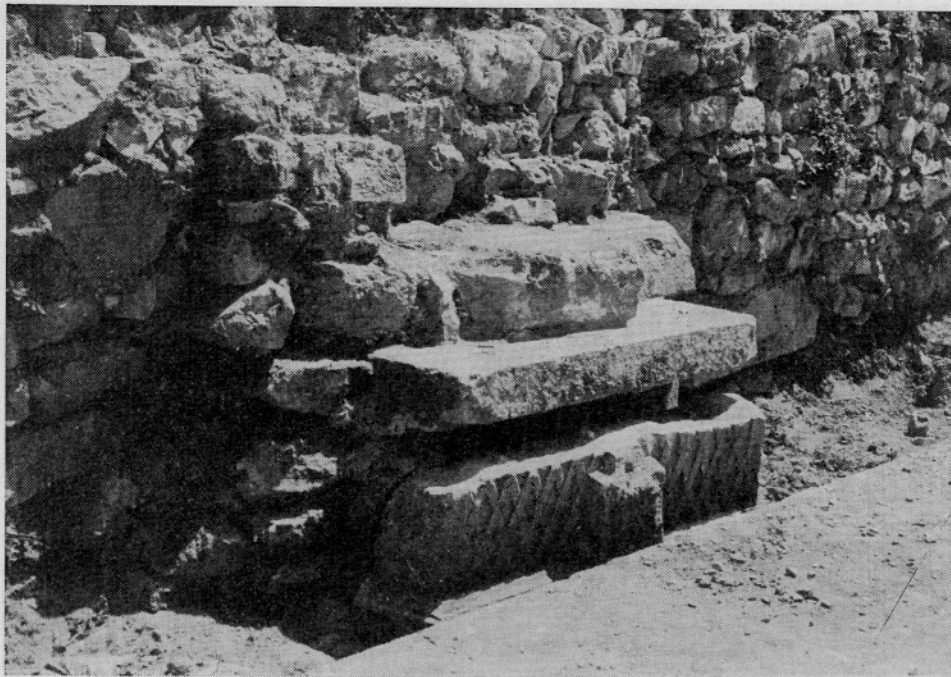
Fig. 2

vrta, bočni kameni blokovi, vjerojatno neornamentirani (sl. 7). Ispred čitave konstrukcije, odnosno ispred čeone ornamentirane kamene ploče s natpisom, ustanovljen je i dio pločnika antičkog foruma (sl. 7—9).⁷

Unutar spomenutog pačetvorinastog prostora, umjesto posmrtnih ostataka pokojnika i donjeg popločanja grobnice, na što se prethodno pomišljalo da bi se moglo naići, nalažen je otpadni materijal: školjke, životinjske kosti, obilje fragmentirane keramike, ulomci stakla i deblji slojevi pepela i kamenja, što nesumnjivo govori o tome da je u određenom historijskom razdoblju služio kao deponij za otpatke.⁸ Donji dio zida tog pačetvorinastog prostora, zapravo onaj

Sl. 1: Forum Jadera (po M. Suiću). 1 — Prva sonda. 2 — Položaj uklesanog slova S na pločniku foruma. 3 — Druga sonda s nalazom zdenca i djelovima njegovog kruništa. 4 — Položaj postolja žrtvenika. 5 — Položaj postolja drugog žrtvenika (s kosim kanalom za opticanje krvi?).

Fig. 1: The forum of Iader (after M. Suić). 1 — First excavation trench. 2 — The position of the engraved letter S on the forum paving. 3 — The second trench with the finds of the well and the fragments of the well surround. 4 — The position of the pedestal of the sacrificial altar. 5 — The position of the pedestal of the second sacrificial altar (with an oblique channel for the draining of blood?).

Sl. 3

Fig. 3

koji se nalazi ispod nivelete antičkog foruma, čini zide širine 90 i dužine 172 cm, obzidano od manjeg brižnije klesanog kamenja (sl. 10, 11). To zide, u svojim gornjim djelovima nešto oštećeno i popravljano, moglo se u istoj tehnici gradnje pratiti sve do nivoa vode, odnosno ispod 275 cm od pločnika antičkog foruma (sl. 13).⁹

Sonda je dakle pokazala da se ne radi o grobnoj raci, već da se na tom mjestu nalazio zdenac kome su opisane kamene ploče prvotno činile krunište.¹⁰ Ta konstatacija bitno mjenja dosadašnja razmišljanja o zatečenoj konstrukciji i o prethodno pronađenom donjem dijelu ornamentiranog kamenog bloka (T. 1). Pokazalo se, naime, da se nedvojbeno radi o antičkom zdencu, koji je s nalazom ornamentirane kamene ploče s natpisom (T. 2) dobio izuzetno na značaju. Visina kruništa zdenca, odnosno sada cjelovite ornamentirane kamene ploče s natpisom (sl. 12, a, b), iznosi 90 cm, dok širina, odnosno kraća strana kruništa zdenca, iznosi 142 cm, a debljina kamene ploče 28 cm. Na gornjem dijelu iznad teksta utučena je oko 11 cm široka, vjerojatno obla profilacija kruništa. Tekst uklesan u jednom retku na 14 cm širokoj traci, glasi:

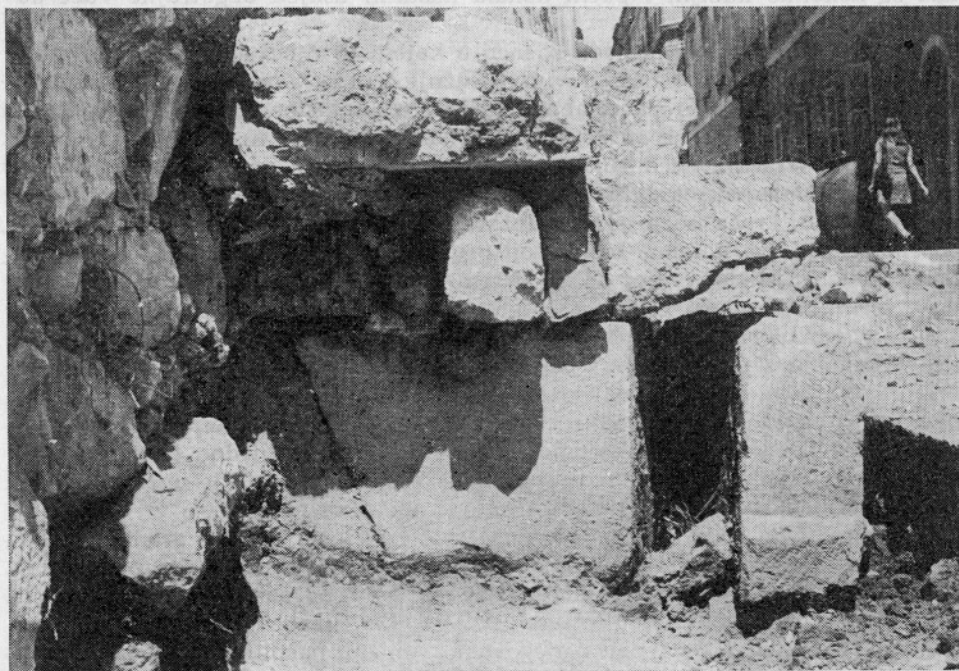
CN - TAMPHILVS - VÁLA - PRO - COS

Tekst je kompletan i teče od kraja do kraja trake.¹¹ Prvo slovo C i zadnje slovo S nešto su oštećeni. Visina slova, koja su klesana u pravilnoj ponešto izduženoj

kapitali, iznosi 8 cm. Interpunktija u obliku sitnog trokuta nalazi se iza svake riječi, kao i iza PRO.¹² Na prvom A u VÁLA izrađen je apeks. Pod tekstem je ornamentirano polje (visine 51 cm i širine 52 cm). Motiv ornamenta predstavljaju jednostruke reljefne trake koje se prepliću čineći rombove. Po sredini tog ornamenta nalazi se izbočenje, šire u donjem dijelu (otučeno), s rupom po sredini.¹³ Visina profilirane baze, koja je djelomice otučena cjelom dužinom, iznosi 13 cm.¹⁴ Bočne strane ploče s natpisom su zakošene, a stražnja dosta fino zaravnjena, s tim da su se na oba bočna kraja stražnje strane sačuvali tragovi koji govore da su se na tom mjestu naslanjale bočne uzdužne strane kruništa zdenca (sl. 12, b, c).

Dimenzije spomenute ploče s natpisom, odnosno njezina debljina i profilacija baze, kao i kvaliteta kamena i način obrade, pomogli su da se još dvije kamene ploče, pronađene prilikom prethodnih istraživanja, povežu u jednu cjelinu. Jedna od njih sačuvana je u dužini od 68 cm i visini od 59 cm, a druga u visini od 64 i cjeloj svojoj dužini od 88 cm (sl. 14, a). Debljina obiju ploča iznosi 28 cm, dakle onoliko, koliko i debljina ploče s natpisom.

Da se zaista radi o zdencu, odnosno da su pronađeni ornamentirani i neornamentirani kameni blokovi bili njegovo krunište, postoje čvrsti dokazi. Na prvom mjestu treba istaknuti da na dubini od 275 cm od nivoa pločnika foruma, odnosno od baze kruništa, gdje je zdenac, kako je već rečeno, još uvijek obzidan

Sl. 4

Fig. 4

Sl. 5
Fig. 5

u istoj tehnici, započinje i nivo pitke vode (sl. 13).¹⁵ Nadalje, gornji dio unutrašnje strane ploče s natpisom je bio prvotno zaobljen, a na tom mjestu nalazi se nekoliko dubljih i plićih kanala nastalih uslijed dugotrajne vuče kopna (sl. 12, c).

Da opisano krunište pripada zdencu o kojem je riječ, nepobitno potvrđuje činjenica što su na rubnim djelovima stražnje strane kamene ploče s natpisom sačuvani, kako je već rečeno, abocirani tragovi, također širine 28 cm, gdje su nalijegale bočne uzdužne strane kruništa (sl. 12, c; 14, a, b). Stoga proizlazi da je prednja i stražnja ivica samog otvora zdenca morala odgovarati širini ploče s natpisom, umanjene za dvije debljine bočnih strana (146—56), što iznosi 90 cm, koliko i iznosi kraća ivica pačetroinastog otvora zdenca (sl. 14, a, b). Nadalje, od spomenuta dva kamena bloka koji pripadaju istoj cjelini, a od kojih je jedan sačuvan u cijeloj svojoj dužini (88 cm), dvije takve dužine daju dužu ivicu pačetroinastog otvora zdenca (172 cm) (sl. 14, a, b). Dakle upravo su ti i takovi kameni blokovi formirali bočne duže strane kruništa zdenca.¹⁶ Nažalost druge kamene blokove, kojima originalna debljina iznosi također 28 cm, a nalaze se pod spomenutim zidom vrta Nadbiskupske palače, uz uzdužne ivice bunara, nije bilo moguće izvaditi zbog opasnosti od obrušavanja oko 4 metra visokog zida. Jedino što se moglo ustanoviti je dužina jedne takve kamene grede koja odgovara onoj s natpisom. Najvjerojatnije je da je upravo taj kameni blok formirao suprotnu kraću stranu kruništa zdenca.¹⁷

Istovremenost kruništa i zida zdenca, kao i vrijeme njihove gradnje, dokazuje i horizontalna stratigrafija, odnosno njihov nivo u odnosu na pločnik rimskog foruma. Nivo, naime, otvora zdenca, odnosno baza njegovog kruništa na niveleti je zrcala antičkog foruma (sl. 7—9; 13). Prema tome, kad se prihvati činjenica da je riječ o zdencu i njegovom kruništu, na pitanje kojem historijskom razdoblju pripada gradnja takvog zdenca, sam horizont s rimskim forumom — bez obzira na prinađeni natpis na kruništu, upućuje na antičko razdoblje. Ploče antičkog foruma na mjestu gdje kamena ploča s natpisom čini

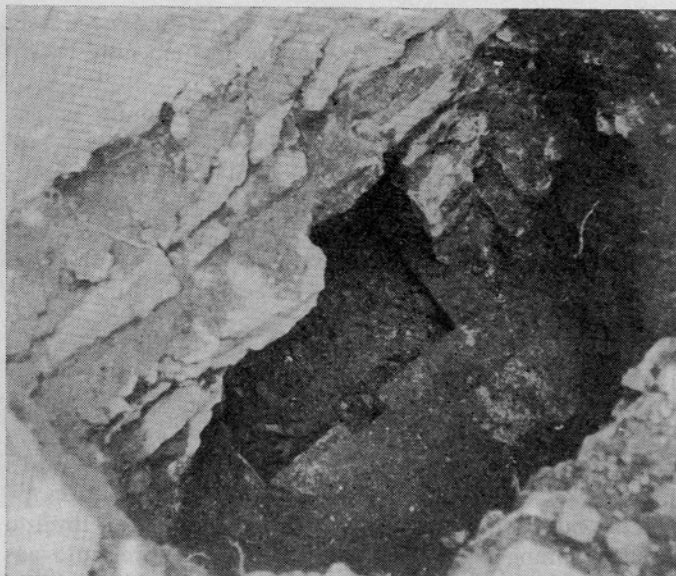
kraću stranu kruništa zdenca, prilagođene su zakošenju kruništa i prednjem izbočenju po sredini kruništa (sl. 8, 9).¹⁸ Na taj način ploče foruma čine ležište za krunu zdenca.

Kad i ne bi bilo sigurnih elemenata u samom natpisu, za ranu dataciju, govorila bi također i pravilna, ponešto izdužena kapitala,¹⁹ zatim apeks koji označava dugi, odnosno dvostruki vokal u kognomenu Vála (Vaala),²⁰ te i ornament pod tekstem.²¹

Gledajući položaj zdenca u odnosu na cijelinu foruma, dolazi se do određenih značajnih konstatacija koje se odnose i na kronologiju samog nalaza. U tom smislu treba svratiti pozornost na to da se podno čeonog zida kapitolija nalaze dva označena mjesta gdje se obavljala taurobolija, odnosno kriobolija, što je bilo vezano uz obrede rimskih oficijelnih kao i orijentalnih kultova. Lijevom žrtveniku, gledajući prema kapitoliju, kanal za drenažu krvi pri kulturnim obredima ide kroz sredinu profiliranog uzdignutog ruba i produžava se u tom smjeru do ispod obrubne stepenice pločnika foruma na njegovoj sjeverozapadnoj strani (sl. 1, 4).²² Međutim, desnom žrtveniku (sl. 1, 5), kanal za drenažu nije probijen po sredini, nego na desnom uglu profiliranog uzdignutog ruba, pa je to pouzdani indicij da se odnosni kanal produžavao u zakošenoj liniji u desno prema sjevernom uglu samog zrcala foruma.²³ Time je izbjegnuto zagadivanje zdenca.²⁴ Linija prve i jedine stepenice na sjeverozapadnom dijelu pod kapitolijem, presijeca otvor zdenca, odnosno njegovo krunište za oko 20 cm, tako da je na tom mjestu stepenica morala zaobilaziti otvor zdenca (sl. 1, 3; 13).²⁵ Sve to navodi na zaključak, da su stepenica podno kapitolija i ležišta žrtvenika na pločniku foruma podno kapitolija mlađeg datuma, odnosno da bi gradnju, ili bolje rečeno obnovu zdenca upravo na tom mjestu trebalo datirati na sam početak gradnje foruma, u njegovu prvu fazu. Kažemo obnovu zbog toga što je taj isti zdenac sigurno funkcionirao i u predrimsko vrijeme, i kao takav imao izuzetan značaj u snabdijevanju vodom prvih stanovnika antičkog Jadera.²⁶

Sl. 6
Fig. 6

Sl. 7

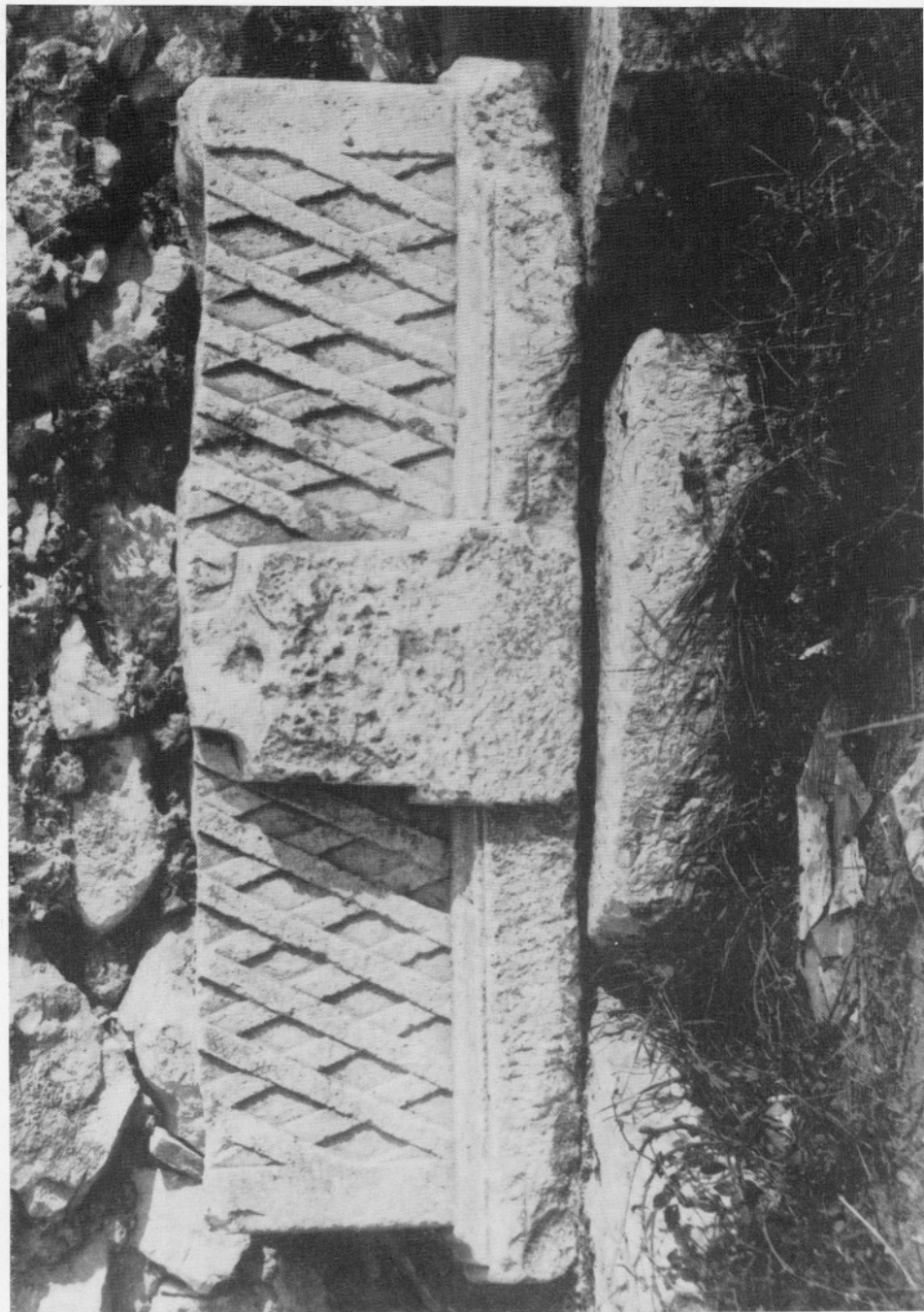
Fig. 7

Pri okvirnoj dataciji zdenca postoji još jedan važan momenat. Ovaj slučaj opskrbe pitkom vodom iz zdenaca u ranoj antici u Jaderu nije jedini. Na položaju između Zagrebačke i Sarajevske ulice 1956. godine bila su otkrivena dva zdenca.²⁷ Njihova gradnja na temelju stratigrafije i arheološkog materijala nađenog u njima može se datirati u Augustovo vrijeme.²⁸ Nešto kasnije izašli su iz upotrebe i kao takvi, prekriveni su drugim antičkim horizontom,²⁹ dok je zdenac na antičkom forumu, ako je suditi po otpadnom materijalu u njemu, bio u funkciji ne samo u antičkom razdoblju već i dalje.³⁰

Kao što je već rečeno, čeona ploča kruništa zdenca sadrži natpis, koji je srećom takav da omogućava precizniju dataciju antičke gradnje bunara i postavljanje kruništa. Epigrafička, naime, analiza teksta otkrit će ličnost prokonzula Gneja Tamphila Vála i vrijeme njegovog prokonzulata u Iliriku.

CNEIVS TAMPHILVS VÁLA mogao je kao prokonzul Ilirika financirati gradnju zdenca u sklopu samog foruma svakako prije 11. god. p. n. e., to jest, prije nego je senatska provincija Ilirik postala carskom.³¹ Terminus post quem kada je Tamphilus mogao biti prokonzul je 27 g. p. n. e.³² To iz razloga što on, prije nego što je postao prokonzul, a što je svakako bilo potrebno u vrijeme republike, prethodno nije vršio konzulsku službu, kako će se kasnije vidjeti, a i ne nalazimo ga u konzularnim fastima toga vremena. Dakle, tek nakon 27. g. p. n. e., to jest uspostavom principata, namjesnikom senatske provincije mogao je postati netko tko prethodno nije bio konzul, s tim, da se i u tom slučaju nazivao prokonzulom.³³ Prema tome za sada se može zaključiti da je Tamphilus Vála bio prokonzul Ilirika negdje od 27. do 11. g. p. n. e.³⁴

Tražeci tko je bio Cneius Tamphilus Vála, treba imati u vidu da Tamphilus nije pravi gentilicij, već kognomen poznate rimske plebejske, ali konzularne obitelji BAEBIVS.³⁵ Taj kognomen, ili u varijanti TAMPILUS,³⁶ javlja se u pravilu kao jedini kognomen kada se kao monetar javlja neki Baebius.³⁷ U hi-

T. 1
Plate 1

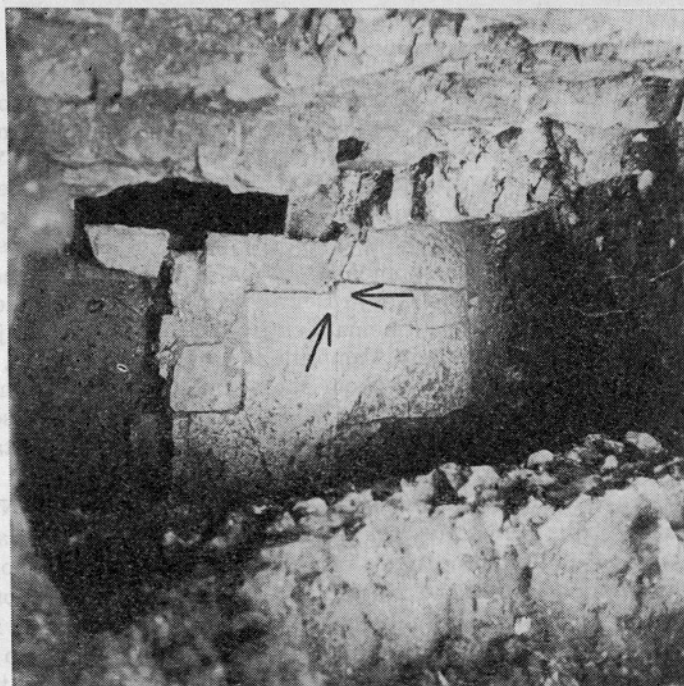
T. 2
Plate 2

storijskim izvorima u gensu Bebijeveca javlja se još nekoliko kognomena, ali je kognomen Tamphilus ipak najčešći.³⁸ Stoga očito je da kognomen Tamphilus označava lozu unutar šire obitelji Bebijeveca. Kao takav, dakle, može se primjeniti u svojstvu gentilicija.³⁹ Kornelije Nepot to potvrđuje u biografskom djelu Tita Pomponija Atika, kad navodi da je domus Tamphiliana stajala na Quirinalu u Rimu.⁴⁰

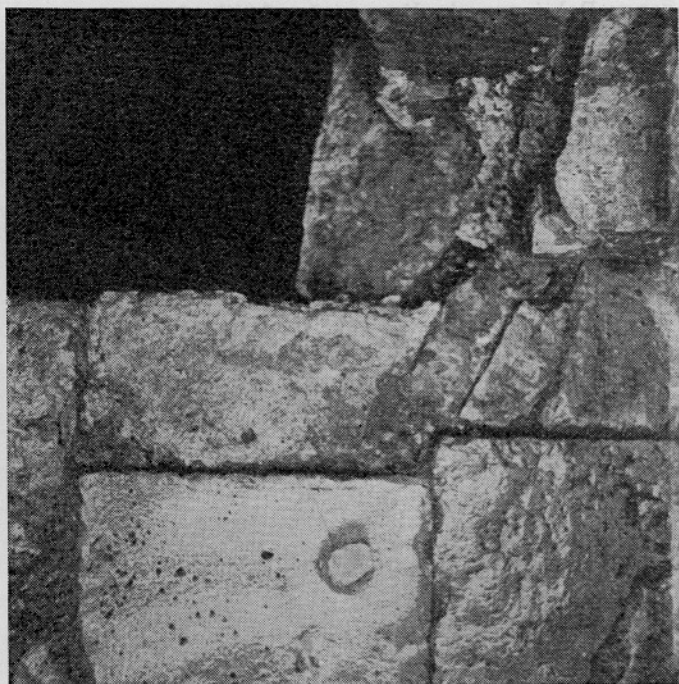
Rimski literalni izvori, kao i republikanski novac daju dosta podataka o pojedinim članovima gensa Bebijeveca tokom III i II st. p. n. e.⁴¹ Nakon toga nastaje period više od stogodišnje šutnje, pa se Bebijeveci tek ponovo spominju u vrijeme Cezara, odnosno na kraju republike, a u to vrijeme treba svakako smjestiti i Cneja Tamphilusa Válua sa zadarskog natpisa. Prvi Baebius sa kraja republike spominje se kod Apijana koji kaže da je 44. g. p. n. e., na proljeće, senator Baebius ubijen od Delmata.⁴² S kraja republike, Cneius Baebius Tamphilus javlja se na jednom epigrafičkom spomeniku iz Rima.⁴³ Natpis glasi:

CN BAEBIO CN (f) TAMPHILO VÁLAE NVMONIANO
Q PR PRO COS III VIR
A A A F F
VIRO

*Cn(eio) Baebio Cn(ei) f(ilio) Tamphilo Válae Numoniano |
q(uestori), pr(aetori), proco(n)s(uli), III vir(i) |
a(ere) a(rgento) a(uro) f(lando) f(eriundo) | viro ...*

Sl. 8
Fig. 8

Sl. 9

Fig. 9

Uz natpis u CIL-u stoji komentar da je nađen na Via Latina 1862. godine. Isti taj natpis donio je i Dessau, koji za njega kaže da je možda ličnost na spomeniku otac monetara C. Numoniusa Vále. Za monetara smatra da potiče iz Cezarovog vremena.⁴⁴ Također ga objavljuje Klebs (Pauly-Wissowa, R. E.)⁴⁵ s napomenom da postoje neke greške u nabranjanju kariere, jer Bebijeve služba kao monetarnog triumvira je donešena tek na kraju, iako natpis u nabranjanju kursusa ide od nižih prema višim, što primjećuje i Mommsen.

Očito je da se na spomeniku iz Rima i na kruništu zadarskog zdenca govori o istoj osobi, to jest o Gneju Bebiju Tamphilu Váli Numonianusu. Okolnost što na zadarskom natpisu nema gentilicija Baebius, lako je razumljiva iz onog što je već o kognomenu Tamphilus rečeno. Potrebno je, međutim, prije svega objasniti zašto se na rimskom spomeniku javlja kognomen Numenianus kojeg nema na zadarskom natpisu. Taj je kognomen, kako će se iz daljnjeg izlaganja vidjeti, izuzetno bitan za izučavanje zadarskog, a isto tako i rimskog epigrafičkog spomenika.

Na aversu republikanskog novca nalazi se ime C.NUMONIVS VAALA,⁴⁶ dakle Gaius Numonius Vaala III vir aere argento auro flando feriundo.⁴⁷ Osobu sa istom tria nomina nalazimo i na natpisu iz Egipta koji je postavljen u Izidinom hramu u Phili.⁴⁸ Natpis govori o boravku L. Treboniusa Oricule i C. Numoniusa Vále u Izidinom hramu, gdje su očito prinjeli žrtve božanstvu. Spomenik je datiran u vrijeme kad je August 13. put bio konzul, a. d. VIII K. Apriles, to jest 25. ožujka 2. g. p. n. e. Najvjerojatnije je taj Numonije Vála isti

onaj kojeg historijski izvori spominju kao Varovog legata u Germaniji, odnosno onaj kojeg Horacije spominje kao svog prijatelja.⁴⁹

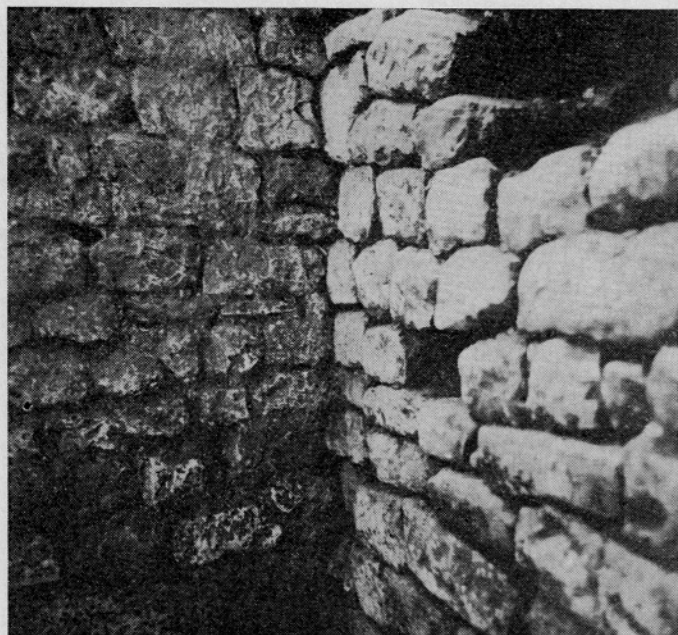
Za naš slučaj od posebnog je značaja C. Numonius Vála monetarni triumvir, za kojeg većina autora, kao terminus ante quem non, njegove monetarne službe daje 40. g. p. n. e., dok Bahrfeldt kao donju granicu stavlja 41. g. p. n. e., a kao *terminus post quem non* 38. g. p. n. e.⁵¹ Stoga je najvjerojatnije mišljenje, koje će se i ovom prilikom pokazati realnim, da je C. Numonius Vála s republikanskog novca otac Numoniusa, Varovog legata, odnosno osobe čije se ime nalazi na natpisu u Izidinom hramu u Egiptu 2. g. p. n. e.,⁵² samim tim, te dvije osobe treba proučavati odvojeno, a u izučavanju zadarskog Vále, potrebno se zadržati na Gaju Numoniju Váli, monetarnom triumviru.⁵³

Naime, iz svega proizlazi da je Gaj Numonije Vála, nakon što je postao *triumvir aere argento auro flando feriundo*, morao biti usvojen od Gneja Bebija Tamphila. Nakon usvojenja dobio je kompletnu tria nomina od svog »oca«, dok je njegovo gentilno ime prešlo u kognomen i dobilo nastavak - *anus*⁵⁴ (gentilicij NUMONIUS → kognomen NUMONIANUS). Dakle, u denominaciji adoptiranog Gaja Numonija Vale, njegov prvotni kognomen Vála ostaje i dalje kognomen zajedno s drugim kognomenom koji je nastao od njegovog gentilicija i nastavka - *anus*. Tako, puno ime Gaja Numonija Vale, nakon adopcije od strane Gneja Bebija Tamphila, glasi:

CNEIVS BAEBIVS CNEI FILIUS TAMPHILUS VÁLA NVMONIANVVS

Sl. 10
Fig. 10

Sl. 11

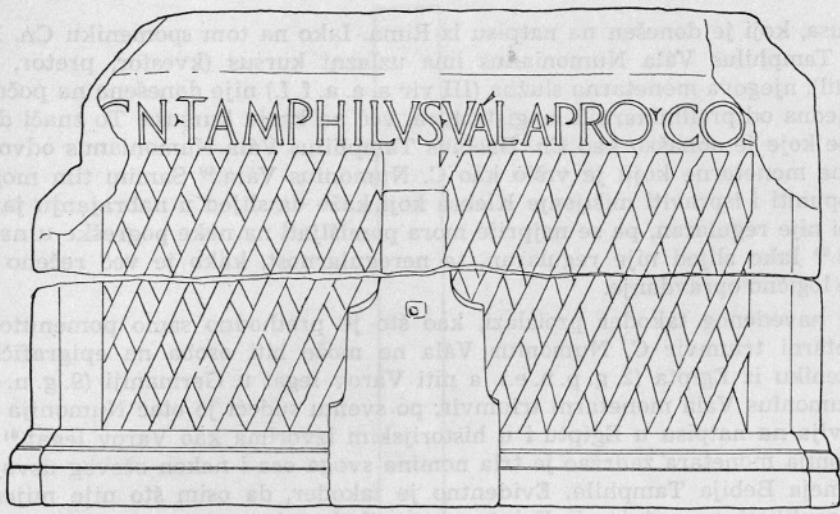
Fig. 11

Upravo to njegovo puno ime nalazimo na donešenom natpisu iz Rima.⁵⁵ Koja se osoba krije iza imena Gneja Bebija Tamphila koji je usvojio Gaja Numonija Valu, teško je reći, što u ovom slučaju nije od presudnog značaja. Sigurno je da to nije senator Baebius koji je 44. g. p. n. e. ubijen u Dalmaciji,⁵⁶ jer je triumvir Numonije mogao biti usvojen negdje između 40. i 35. godine, kako to proizlazi iz republikanskog novca i natpisa iz Rima. Tada je naime, kao monetar, još uvijek imao svoje prvotno ime. Samim tim, za rimski spomenik, neovisno o tome da li je počasnog ili sepulkralnog karaktera, moguće je sa sigurnošću kazati da ne potječe iz Cezarovog vremena, kako su to neki autori pretpostavljali,⁵⁷ već najranije u vrijeme denominacije Gaja Numonija Vale, odnosno najranije u drugu četvrtinu drugog desetljeća p. n. e., kad je Gnej Bebije Tamphil Vala Numonianus dosegao svoj vrhunac u karijeri.

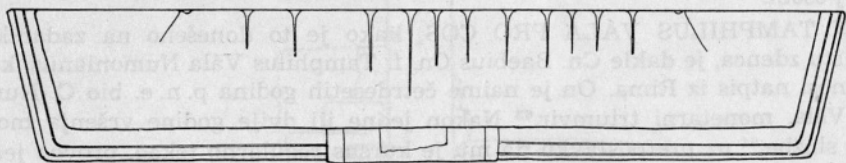
Navedeno objašnjenje promjene imena, kao i to da nije napredovao u službi prije usvojenja, moguće je još argumentirati i poremećenim slijedom

Sl. 12: a — Čeona strana kruništa zdenca s imenom prokonzula. b — Tlocrtni prikaz čeone strane kruništa zdenca s žljebovima nastalim usljed vuče konopa. c — Stražnja strana čeone ploče kruništa zdenca s žljebovima nastalim usljed vuče konopa i s abociranim tragovima, gdje su naljegale uzdužne strane kruništa.

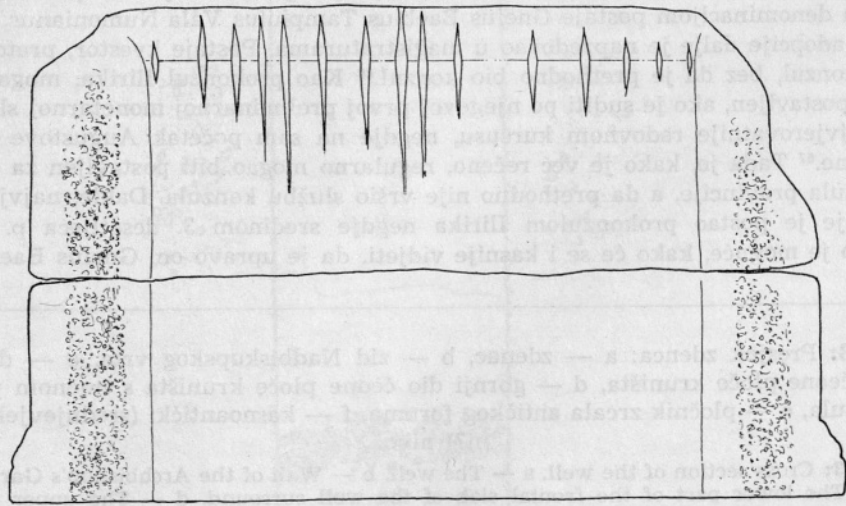
Fig. 12: a — The frontal side of the well surround with the proconsul's name. b — Plan of the frontal side of the well surround with grooves created by rope friction. c — Rear side of the frontal slab of the well surround with grooves created by rope friction and with joint marks where the longitudinal sides of the well surround met.

a

b

kursusa, koji je donešen na natpisu iz Rima. Iako na tom spomeniku Cn. Baebius Tamphilus Vála Numonianus ima uzlazni kursus (kvestor, pretor, prokonzul), njegova monetarna služba (III vir a. a. a. f. f.) nije donešena na početku, kao jedna od preliminarnih magistratura, već na kraju kursusa. To znači da su službe koje je obnašao kao Cn. Baebius Tamphilus Vála Numonianus odvojene od one monetarne koju je vršio kao C. Numonius Vála.⁵⁸ Samim tim moguće je dopuniti i ispraviti mišljenje Klebsa koji kaže da slijed u nabranjanju javnih službi nije regularan, pa se najprije mora pomišljati na neke pogreške u nabranjanju.⁵⁹ Iako slijed nije regularan, ta neregularnost, kako je već rečeno ima svoje logično opravdanje.

Iz navedenog također proizlazi, kao što je prethodno samo pomenuto, da monetarni triumvir C. Numonius Vála ne može biti osoba na epigrafičkom spomeniku iz Egipta (2. g. p. n. e.), a niti Varov legat u Germaniji (9. g. n. e.).⁶⁰ C. Numonius Vála monetarni triumvir, po svemu sudeći je otac Numonija koji se javlja na natpisu u Egiptu i u historijskim izvorima kao Varov legat.⁶¹ Sin Numonija monetara zadržao je tria nomina svoga oca i nakon očevog usvojenja od Gneja Bebija Tamphila. Evidentno je također, da osim što nije mijenjao svoj gentilicij, na natpisu iz Egipta nema nikakav kursus, a u izvorima se tek 9. g. n. e. spominje kao Varov legat.⁶² Sve to nesumnjivo govori da se ne radi o istoj osobi.

CN TAMPHILUS VÁLA PRO COS, kako je to donešeno na zadarskom kruništu zdenca, je dakle Cn. Baebius Cn. f. Tamphilus Vála Numonianus, kako to donosi natpis iz Rima. On je naime četrdesetih godina p. n. e. bio C. Numonius Vála, monetarni triumvir.⁶³ Nakon jedne ili dvije godine vršenja monetarne službe,⁶⁴ uz pretpostavku da mu je kursus regularno tekao, proveo jednu godinu kao vojni tribun,⁶⁵ moguće upravo u Dalmaciji, negdje u vrijeme od 40. do 34. godine, za Oktavijanovog rata s Delmatima. Upravo u tom razdoblju, ali svakako prije vršenja kvestorske službe, usvojen je od Gneja Bebija Tamphila, kada denominacijom postaje Gneius Baebius Tamphilus Vála Numonianus. Nakon adopcije dalje je napredovao u magistraturama. Postaje kvestor, pretor te prokonzul, bez da je prethodno bio konzul.⁶⁶ Kao prokonzul Ilirika, mogao je biti postavljen, ako je suditi po njegovoj prvoj preliminarnoj monetarnoj službi i najvjerojatnije redovnom kursusu, negdje na sam početak Augustove vladavine.⁶⁷ Tada je, kako je već rečeno, regularno mogao biti postavljen za prokonzula provincije, a da prethodno nije vršio službu konzula. Dakle, najvjerojatnije je postao prokonzulom Ilirika negdje sredinom 3. desetljeća p. n. e. Lako je moguće, kako će se i kasnije vidjeti, da je upravo on, Gneius Baebius

Sl. 13: Presjek zdenca: a — zdenac, b — zid Nadbiskupskog vrta, c — donji dio čeone ploče kruništa, d — gornji dio čeone ploče kruništa s imenom prokonzula, e — pločnik zrcala antičkog foruma, f — kasnoantički (srednjevjekovni?) nivo.

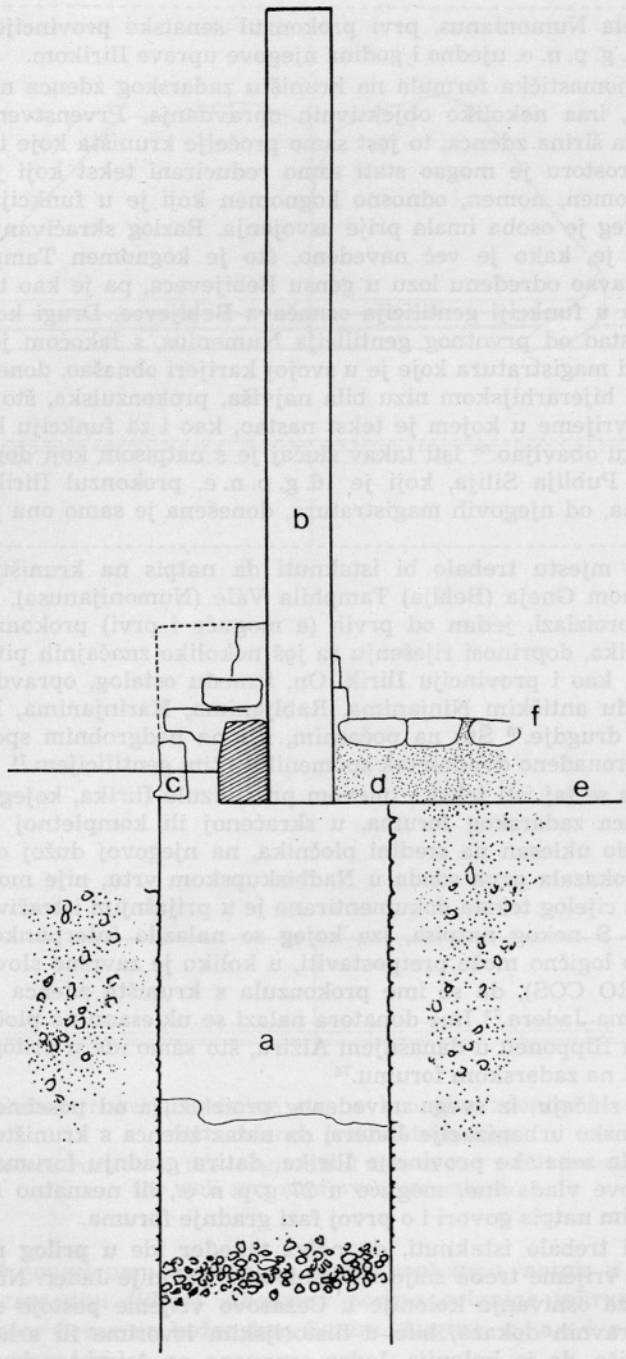
Fig. 13: Cross section of the well. a — The well. b — Wall of the Archbishop's Garden. c — The lower part of the frontal slab of the well surround. d — The upper part of the frontal slab of the well surround with the proconsul's name. e — The paving of the Roman forum. f — Late Roman (or mediaeval?) level.

Tarapilius Vais Numantanus prvi poznati senatski provincijalci Litke, do-
nosio da je 31. g. p. n. e. ujedini i podin...

Zato se numantska Litka na...
domu oblika, ima nekoliko objekata...
tekst distalno stina zdenca, to jest...
Na tarvnu prostoru je mogu...
skupinu prionom, domer, obnosu...
kognomen kojeg je osoba imala...
ovakav način je tako je već...
skupine ornatačno obradeno...
vojnici da sam u Litki...
moznosti nastao od prvotno...
izostavljen. Od magistrata...
ona koja je u historijskom...
shvatljivo za vrijeme u...
plius u Litki obavljanje...
skog patrona Publija Sijla...
natpisa iz Nins, od njegovih...
(PRO COS)

Na prvom mjestu trebalo bi...
zdenca s imenom Gueja (Gueja)...
iz zdenca provizija, jedan od...
provincijalci Litke, dobitnik...
za sam Jader kao i provincijalci...
Dobro je među...
Aevratima i drugima...
Litke iz...
Nabije da...

Litvanski zdenca...
formali, nalaze...
kako je već...
uvrštiti". Od...
završno slovo S...
Stoga se...
prokonzul (PRO COS)...
provincijalci Litke...
na primjer...
[nes]...
U...
za...
ime...
čeka Augustove...
dne...
P...
dijele...
već...
stavke...
latina "Stovis, da je...

Tamphilus Vála Numonianus, prvi prokonzul senatske provincije Ilirika, odnosno da je 27. g. p. n. e. ujedno i godina njegove uprave Ilirikom.

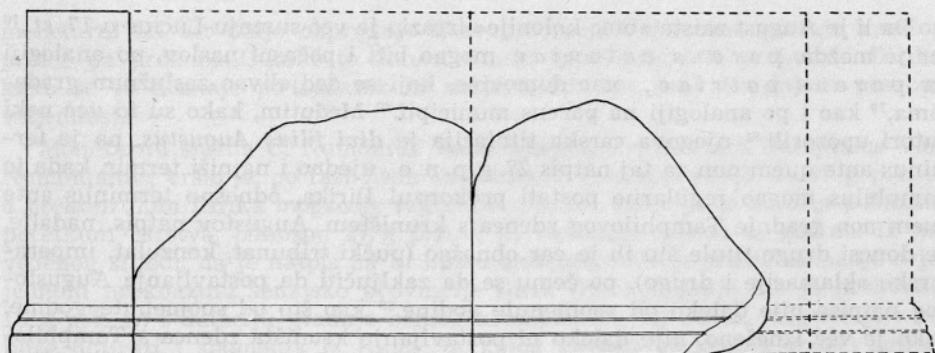
Zašto se onomastička formula na kruništu zadarskog zdenca nalazi u skraćenom obliku, ima nekoliko objektivnih opravdanja. Prvenstveno je dužinu teksta diktirala širina zdenca, to jest samo pročelje kruništa koje iznosi 142 cm. Na takvom prostoru je mogao stati samo reducirani tekst koji je sveden na skraćeni prenamen, nomen, odnosno kognomen koji je u funkciji nomena, te kognomen kojeg je osoba imala prije usvojenja. Razlog skraćivanja upravo na ovakav način je, kako je već navedeno, što je kognomen Tamphilus, nema sumnje, označavao određenu lozu u gensu Bebijeveca, pa je kao takav bio dovoljan da sam u funkciji gentilicija označava Bebijevece. Drugi kognomen Numonianus, nastao od prvotnog gentilicija Numenius, s lakoćom je mogao biti izostavljen. Od magistratura koje je u svojoj karijeri obnašao, donešena je samo ona koja je u hijerarhijskom nizu bila najviša, prokonzulska, što je donekle i shvatljivo za vrijeme u kojem je tekst nastao, kao i za funkciju koju je Tamphilus u Iliriku obavljao.⁶⁸ Isti takav slučaj je s natpisom koji donosi ime ninskog patrona Publija Silija, koji je 16. g. p. n. e. prokonzul Ilirika.⁶⁹ Na tom natpisu iz Nina, od njegovih magistratura, donešena je samo ona prokonzulska (PRO COS).

Na prvom mjestu trebalo bi istaknuti da natpis na kruništu forumskog zdenca s imenom Gneja (Bebija) Tamphila Vále (Numonijanusa), koji je, kako iz iznešenog proizlazi, jedan od prvih (a moguće i prvi) prokonzula senatske provincije Ilirika, doprinosi riješenju za još nekoliko značajnih pitanja vezanih za sam Jader, kao i provinciju Ilirik. On, između ostalog, opravdava i mnoge Bebijevece među antičkim Ninjanima, Rabljanima, Karinjanima, Nadinjanima, Aserijatima i drugdje.⁷⁰ Što na počasnim, što na nadgrobnim spomenicima, u Dalmaciji je pronađeno dvadesetak spomenika s tim gentilicijem.⁷¹

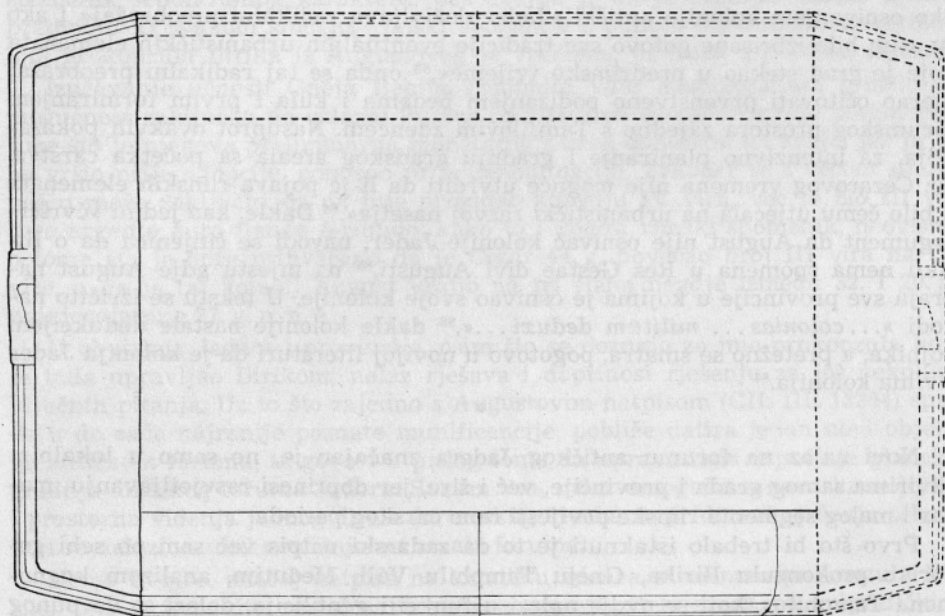
Nadalje, da se taj isti tekst s imenom prokonzula Ilirika, kojeg nalazimo na kruništu zdenca zadarskog foruma, u skraćenoj ili kompletnoj onomastičkoj formuli, nalazio uklesan na sredini pločnika, na njegovoj dužoj osi, na žalost, kako je već pokazala prva sonda u Nadbiskupskom vrtu, nije moguće sigurno ustvrditi.⁷² Od cijelog teksta dokumentirano je u prijašnjim istraživanjima samo završno slovo S nekog natpisa, iza kojeg se nalazila interpunkcija (sl. 1, 2). Stoga se samo logično može pretpostaviti, u koliko je završno slovo S od riječi prokonzul (PRO COS), da se ime prokonzula s kruništa zdenca nalazilo i na pločniku foruma Jadera.⁷³ Ime donatora nalazi se uklesano na pločniku foruma na primjer i u Hipponeu u današnjem Alžiru, što samo ide u prilog pretpostavljenoj situaciji na zadarskom forumu.⁷⁴

U svakom slučaju, iz svega navedenog proizlazi, a od posebnog je značaja za početke rimske urbanizacije Jadera, da nalaz zdenca s kruništem, koje nosi ime prokonzula senatske provincije Ilirika, datira gradnju foruma na sam početak Augustove vladavine, moguće u 27. g. p. n. e., ili neznatno nakon te godine. Samim tim natpis govori i o prvoj fazi gradnje foruma.

Posebno bi trebalo istaknuti, da nalaz također ide u prilog razrješavanju dileme u koje vrijeme treba smjestiti osnivanje kolonije Jader. Naime, kako je već poznato, za osnivanje kolonije u Cezarovo vrijeme postoje samo pretpostavke bez izravnih dokaza, bilo u historijskim izvorima ili arheološkim nalazima.⁷⁵ Štoviše, da je kolonija Jader osnovana za Augusta, za što se zalaže

a

b

Sl. 14: a — Rekonstrukcija uzdužne strane kruništa zdenca. b — Tlocrt kruništa zdenca (rekonstrukcija).

Fig. 14: a — Reconstruction of the longitudinal side of the well surround. b — Plan of the well surround (reconstruction).

više autora,⁷⁶ govori nam, posebno u ovom kontekstu, natpis u kojem je *Im(perator) Caesar divi f(ilius) Augustus parens coloniae murum turis dedit*. Dakle Imperator Cezar sin božanskog Cezara, August, otac kolonije, dao je sagraditi bedem i kule.

Da li je August zaista »otac kolonije« izrazio je već sumnju Lucius u 17. st.,⁷⁶ jer je možda *parens coloniae* mogao biti i počasni naslov, po analogiji na *parens patriae*, otac domovine, koji se dodjelivao zaslužnim građanima,⁷⁹ kao i po analogiji na *parens municipii*.⁸⁰ Međutim, kako su to već neki autori upozorili,⁸¹ njegova carska titulacija je *divi filius Augustus*, pa je terminus ante quem non za taj natpis 27. g. p. n. e., ujedno i najniži termin kada je Tamphilus mogao regularno postati prokonzul Ilirika, odnosno terminus ante quem non gradnje Tamphilovog zdenca s kruništem. Augustov natpis, nadalje, ne donosi druge titule što ih je car obnašao (pučki tribunat, konzulat, imperatorske aklamacije i drugo), po čemu se da zaključiti da postavljanje Augustovog natpisa nije daleko od spomenute godine,⁸² kao što od spomenute godine, kako je već iznešeno, nije daleko ni postavljanje kruništa zdenca s Tamphilovim natpisom i prvom fazom gradnje foruma. Dakle, Augustov natpis, to jest Augustova gradnja bedema i kula, kao i gradnja Tamphilovog zdenca u sklopu prve faze gradnje foruma istovremeni su ili gotovo istovremeni. Prema tome, ako osnivanjem kolonije antički »Jader doživljava radikalni preobražaj« i ako su »tim bile izbrisane gotovo sve tradicije eventualnih urbanističkih elemenata koje je grad stekao u predrimsko vrijeme«,⁸³ onda se taj radikalni preobražaj morao očitovati prvenstveno podizanjem bedema i kula i prvim formiranjem forumskog prostora zajedno s Tamphilovim zdencom. Nasuprot ovakvih pokazatelja, za intenzivno planiranje i gradnju gradskog areala sa početka carstva, »iz Cezarovog vremena nije moguće utvrditi da li je pojava rimskih elemenata u bilo čemu utjecala na urbanistički razvoj naselja.«⁸⁴ Dakle, kao jedini »čvršći« argument da August nije osnivač kolonije Jader, navodi se činjenica da o Iliriku nema spomena u Res Gestae divi Augusti,⁸⁵ na mjestu gdje August nabraja sve provincije u kojima je osnivao svoje kolonije. U tekstu se izričito navodi »... colonias ... militum deduxi ...«,⁸⁶ dakle kolonije nastale dedukcijom vojnika, a pretežno se smatra, pogotovo u novijoj literaturi da je kolonija Jader civilna kolonija.⁸⁷

*

Novi nalaz na forumu antičkog Jadera značajan je, ne samo u lokalnim okvirima samog grada i provincije, već i šire, jer doprinosi rasvjetljavanju, makar i malog segmenta rimske povijesti rano carskog perioda.

Prvo što bi trebalo istaknuti je to da zadarski natpis već sam po sebi govori o prokonzulu Ilirika, Gneju Tamphilu Váli. Međutim, analizom kognomena Tamphilus, koji se ovdje nalazi u funkciji gentilicija, dolazi se do punog imena tog prokonzula, koje je donešeno na spomeniku iz Rima. Dakle, Gneius Tamphilus Vála je Gneius Baebius Tamphilus Vála Numonianus, kako to donosi rimski spomenik. Nadalje, izučavanjem kognomena Numonianus, koji se javlja na rimskom spomeniku, te kognomena Vála, kojeg nalazimo i na rimskom i na zadarskom natpisu, potvrđuje se mišljenje, koje iznosi Dessau, da je Cn. Baebius Tamphilus Vála Numonianus usvojen od Cn. Baebija Tamphila. Njegovo ime prije usvajanja glasilo je: C. Numonius Vála, a nalazi ga se na nekoliko tipova republikanskog novca. Dakle, monetarni III vir C. Numonius Vála, nakon vršenja monetarne službe, uzeo je tria nomina novog »oca«, zadržao je svoj kognomen Vála, a njegov prvotni gentilicij Numonius dobija nastavak - a n u s i postaje novi kognomen. Nakon usvajanja i promjene imena,

monetarni III vir dalje napreduje u svojim magistraturama, postaje kvestor, pretor pa prokonzul, kako to donosi rimski spomenik, i to prokonzul Ilirika, kako se to doznaje po zadarskom natpisu, što mu svakako daje i posebnu vrijednost.

Monetarnu službu C. Numonius Vála, odnosno Cn. Baebius Tamphilus Vála Numonianus, vršio je, po različitim autorima, u vremenu od 43. do 37. g. p. n. e., a prokonzulom Ilirika mogao je regularno postati, kako je to analiza pokazala, početkom carstva, odnosno 27. g. p. n. e. ili neznatno nakon te godine. Iz navedenog slijedi, da je natpis na kruništu antičkog zdenca pružio saznanje o još jednom prokonzulu senatske provincije Ilirik (Publije Silije bio je prokonzul 16 g. p. n. e.) i dataciju gradnje samog kruništa. Na taj način, moguće je i približe datirati i spomenik iz Rima, za kojeg Dessau po svemu sudeći smatra da je iz Cezarovog vremena. Naime, ako je spomenik iz Rima počasnog karaktera, može biti istovremen s zadarskim natpisom ili nešto mlađi, ili ako je spomenik sepulkralnog karaktera, bez dvojbe je da je zadarski natpis njemu prethodio. U svakom slučaju, rimski spomenik s punom onomastičkom formulom prokonzula Ilirika iz Augustovog je vremena, odnosno s početka carstva.

Izučavanje ličnosti Gneja Bebija Tamphila Vále Numonijanusa pružilo je mogućnost zaključka da uzlazni kurs na rimskom spomeniku nije poremećen time što je njegova preliminarna monetarna služba donešena na kraju, jer ju je on vršio prije adopcije, odnosno prije denominacije. Također se s većom sigurnošću može zaključiti da on nije pripadao kolegiju IV vira, već je bio III vir aere argento auro flando feriundo, kako to i donosi rimski spomenik, neovisno o tome što je opće prihvaćeno da je Cezar 44. g. povećao broj III vira na IV vire, a da je taj kolegij August vratio na tri člana negdje između 32. i 20. g. najvjerojatnije 27. g. p. n. e.

U okvirima Jadera i provincije, osim što se doznaje za ime prokonzula koji je tada upravljao Ilirikom, nalaz rješava i doprinosi rješenju za još nekoliko ključnih pitanja. Uz to što zajedno s Augustovim natpisom (CIL III, 13264) spada u do sada najranije poznate munificencije, približe datira jedan novi objekt na antičkom forumu, te govori u prilog tome da upravo tada započinje planska gradnja antičkog foruma Jadera. Samim tim, nalaz omogućava nova kronološka i prostorna viđenja jednog dijela forumskog areala, te pridonosi rješenju teksta koji se nalazio uzduž središnje osi zrela foruma.

Nema dvojbe, značaj natpisa na kruništu zdenca s imenom prokonzula Ilirika je i u tome što razjašnjava pojavu mnogih Bebijevaca na epigrafičkim spomenicima provincije.

Zbog svega navedenog dozvoljeno je kazati da je u vrijeme prokonzulstva Gneja Bebija Tamphila Vále Numonijanusa, antički Jader počeo doživljavati radikalni preobražaj i intenzivno planiranje gradskog areala i da je od tada liburnski Jader na zvaničnom putu urbanističkog razvoja u antički grad. Natpis, dakle, u kontekstu samog foruma i vremena u kojem je nastao, te zajedno s spominjanim Augustovim natpisom ide u prilog rješenju problema osnutka kolonije Jader. Potkrepljuje, naime, pretpostavke za koje je i do sada bilo više pobornika, da je kolonija Jader osnovana za Augusta, a ne za vrijeme Cezara, i to vjerojatno 27. g. p. n. e. ili neznatno nakon te godine, te da je August zaista *parens coloniae*.

¹ Istraživanja je vršio Arheološki muzej u Zadru u suradnji sa Zavodom za zaštitu spomenika kulture iz Zadra.

² Sustavna arheološka istraživanja antičkog foruma vršena su 1964—67 godine; M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar, 1981., str. 204, bilj. 80 (rezultati istraživanja foruma u Zadru još nisu objavljeni).

³ Još je 1971. g. prof. Branimir Gabričević na svojim predavanjima na Filozofskom fakultetu u Zadru upozoravao studente da bi to slovo S moglo biti završetak teksta koji je tekao po sredini uzdužne osi zrcala foruma, a da takvih slučajeva ima u Africi. Prilikom rekonstrukcije pločnika antičkog foruma radnici su originalnu ploču sa slovom S otukli u nekoliko komada, te je, po kazivanju Pavuše Vežića iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zadru, ploča u fragmentima prenešena u Arheološki muzej. Uklesana točka, koja se nalazila iza slova S, do danas se sačuvala na pločniku foruma.

⁴ Drugdje u tom pravcu prostor je arheološki uništen betonskim bunkerima koji su nagrađeni pred drugi svjetski rat i srednjovjekovnom cisternom.

⁵ Vidi bilj. 2.

⁶ O sekundarnoj upotrebi kamenih ploča prvenstveno govori ornamentirani epigrafički spolij koji čini cjelinu sa sučelice prethodno pronađenim fragmentom. Kompletanu situaciju u kasnoantičko-starokršćanskom periodu donjet će P. Vežić u sklopu rada o zadarskom episkopalnom kompleksu.

⁷ Stoga je na ovom mjestu potrebno iskazati zahvalnost studentima arheologije Filozofskog fakulteta u Zadru, koji su svojim dobrovoljnim radom, u veoma teškim uvjetima, pomogli da se taj prostor, koliko je to bilo moguće, arheološki definira.

⁸ Sav kulturni materijal, koji se nalazio u otvoru tog prostora do dubine od 3 m od nivoa antičkog foruma, pripada razdoblju 13—15 st. Materijal je predan nadležnom »Narodnom muzeju«, gdje će biti stručno i znanstveno valoriziran. Upotrebu tog prostora u postantičkim periodima obradit će P. Vežić (Vidi bilj. 6).

⁹ Ispod nivoa vode, bez crpke za vodu, bilo je moguće kopati još svega oko 40 cm.

¹⁰ Krunište je u sekundarnoj upotrebi u drugačijem odnosu i funkciji stavljeno oko istog otvora zdenca, poštujući, izgleda, kasnoantički horizont na tom djelu

Jadera. O kasnoantičkom horizontu vidi kod: P. Vežić, *Nadbiskupska palača u Zadru*, *Peristil*, 22, Zagreb, 1979., str. 22, sl. 2, 18, bilj. 20.

¹¹ Bočne strane, iako nešto oštećene, na svom zakošenju ne pružaju mogućnost da bi se tekst na njima nastavljao. Od vrha do profilacije baze jednolično su zaravnjene i na njima nema produžetka trake na kojoj bi se mogao nalaziti natpis.

¹² Sve distinkcije su u obliku urezanog trokuta.

¹³ Dimenzije tog izbočenja daju se rekonstruirati po pločniku rimskog foruma, gdje su ploče foruma klesane na način da poštuju bazu kruništa. U nekoj mlađoj fazi, kad je središnje izbočenje iz nekih razloga dosta brižno otučeno, najvjerojatnije su nastala i krpanja na tom mjestu na samom pločniku foruma (sl. 8, 9). Ovo izbočenje po sredini ornamentirane ploče na užoj strani kruništa zdenca nedvojbeno je napravljeno u funkcionalnoj a ne dekorativnoj namjeni (o čemu neće biti govora ovom prilikom).

¹⁴ Profilacija baze je po svemu sudeći svjesno otučena po cjeloj dužini dok je spomenik stajao u funkciji. Moguće je, ako je to napravljeno u antici, da je profilacija otučena prilikom izgradnje forumske stepenice (u slučaju da je ploča s ornamentom i tekstom bila na užoj strani zdenca prema kapitoliju), ili nekog drugog zahvata u antici.

¹⁵ Kemijska analiza vode nije napravljena, ali su je probali piti prisutni članovi ekipe. Voda nije bočata, a bakteriološko stanje, zbog navedenog, nije poznato.

¹⁶ Ovu tvrdnju potvrđuje i to da je profilacija baze kod svih blokova identična.

¹⁷ Sudeći po otučenoj profilaciji baze ornamentirane ploče s natpisom (vidi bilj. 14) koja je vjerojatno stajala okrenuta prema kapitoliju, ovaj kameni blok morao je stajati sučelice na suprotnoj strani kruništa zdenca.

¹⁸ Tragovi lijeve strane, odnosno lijevoj zakošnja (gledajući prema zdencu) nisu sačuvani, jer je na tom mjestu pločnik foruma uništen.

¹⁹ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Pariz, 1898, str. 4, Pl. 1; I. C. Limentani, *Epigrafia Latina*, Milano, 1983, str. 145 do 153.

²⁰ R. Cagnat, o. c., str. 27, 28. I. C. Limentani, o. c., str. 148—49.

²¹ P. Grimal, *Rimska civilizacija*, Beograd, 1968., str. 192, sl. 58 (Na fresci koja

je ukrašavala jednu dvoranu Livijine vile, na ogradnom zidu vrta, uz ostale geometrijske motive javlja se i motiv rombova (Rim, Muzej termi).

²² M. Suić, *Orientalni kultovi u antičkom Zadru*, *Diadora* 3, Zadar, 1963., str. 110, 112—3, sl. 14, 16.

²³ U spomenutom članku (bilj. 22) nije donešen desni žrtvenik podno kapitolija.

²⁴ Na tom mjestu nedostaje jedan dio originalnih forumskih ploča, ali je dnaža krvi logično moguća jedino na navedeni način, s obzirom na žlijeb profilacije žrtvenika.

²⁵ Zbog toga je vjerojatno moralo doći do otucanja profilacije baze ornamentirane ploče s natpisom (vidi bilj. 14 i 17).

²⁶ O snabdevanju antičkog Jadera vodom vidjeti: *CIL* III, 2909 = 9983; B. Ilakovac, *Ostaci rimske vodovodne instalacije iz Arheološkog muzeja u Zadru*, *Diadora* 6, Zadar, 1974., str. 173—180; B. Ilakovac, *Rimski vodovodi zadarskog područja*, *Zadarski vodovodi*, Zadar, 1976., str. 12—20; B. Ilakovac, *Kameni žljebovi akvedukta Biba—Jader*, *Diadora* 9, Zadar, 1980., str. 327—340; B. Ilakovac, *Po čemu je Zadar dobio ime*, *Zadarska revija* 6/3, Zadar, 1957., str. 257—262; B. Ilakovac, *Dva antička zdenca u Zadru*, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije u Zadru*, 4—5, Zagreb, 1959., str. 453—466; B. Ilakovac, *Rimski akvedukti na području sjeverne Dalmacije*, Zagreb, 1982., 3 poglavlje, *Akvedukti kolonije Jader*, str. 145—238; J. Medini, *Epigrafički podaci o munificencijama i ostalim javnim građnjama iz antičke Liburnije*, *Radovi* 6, Zadar, 1969., str. 55—56; M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar, 1981., str. 218 i 220; i drugdje.

²⁷ B. Ilakovac, *Dva antička zdenca u Zadru*, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije Znanosti i umjetnosti u Zadru*, 4—5, Zagreb, 1959., str. 453—466.

²⁸ *Ibid.*: nije suviše napomenuti da je tehnika gradnje podzemnog zida, iako se ovdje radi o dva okrugla zdenca, dosta slična podzemnom zidu Tamphilovog pravokutnog zdenca. Zbog njegovog smještaja, jednim dijelom pod spomenutim zidom vrta, kao i zbog ograničenog vremena za izvođenje radova, nije bilo moguće ispitati postojanje ilovače na vanjskim stranama otvora zdenca.

²⁹ *Ibid.*; bilj. 17.

³⁰ To, što su se pojedini zdenci u antičkom Jaderu morali zatrpavati, još u antici, zbog zagadivanja vode usljed blizine stambenih objekata s otpadnim vo-

dama, svakako nije mogao biti slučaj sa zdencem na antičkom forumu.

³¹ Daremberg et Saglio, *Dictionnaire des antiquités Grecques et Romaines*, (Proconsul), str. 661.

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*

³⁴ Međutim ne smije se zanemariti da je Publije Silije Nerva 16. g. p. n. e. namjesnik, odnosno prokonzul provincije Ilirika, a inače i patron Enone: *CIL* III, 2973, 10017; Dessau, *ILS*, 899; M. Suić, *Antički Nin* (Aenona) i njegovi spomenici, *Radovi instituta JAZU, u Zadru*, 16, 17, Zagreb, 1969, str. 68—72; M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar, 1981, str. 168, 239. ...

³⁵ S. W. Stevenson, *A dictionary of Roman Coins*, London, 1964., str. 121, 122.

³⁶ *Ibid.*; G. Gorini, *Il ripostiglio di denari Romani Republican di Meolo, Aquileia Nostra*, Aquileia, 1974—75, str. 261 do 276, br. cat. 9 i 67—70; G. G. Belloni, *Le Monete Romane, dell'Eta Republican*, Milano, 1960., str. XXX, cat. 364—365, 377—380.

³⁷ S. W. Stevenson, o. c., str. 121, vidi i bilj. 30.

³⁸ **Q. Baebius Tamphilus**, poslanik u Kartagu (III st. p. n. e.) — Liv. 21, 6, 8; **Cn. Baebius Tamphilus**, pretor 200 g. p. n. e. — Liv. 31, 49, 12, triumvir kolonije 185. g. p. n. e. — Liv., 39, 23, 4, konzul 182. g. p. n. e. — Liv., 39, 56, 4 (etc. Liv. 31, 50, 3; 32, 1, 2; 32, 7, 5); **M. Baebius Tamphilus**, triumvir kolonije 194. g. p. n. e. Liv. 34, 45, 3, pretor 193. g. p. n. e., — Liv. 35, 10, 11, konzul 181. g. p. n. e. — Liv. 40, 18 i 40, 36, 7; **Cn. Baebius Tamphilus**, pretor 169. g. p. n. e., — Liv. 44, 17, 5, jedan od 5 legata u Iliriku 167. g. p. n. e., — Liv. 45, 17. Od drugih kognomena uz gens Bebijevaca, kod Livija se javljaju i: Herennius (plebejski tribun u III st. p. n. e.), Liv. 22, 84, 3, zatim Dives (izabrani pretor koji je umro na putu za Hispaniju Utterior 189 g. p. n. e.), Liv. 37, 50, 8 i 37, 57 i Sulca (legat u Makedoniji 173. g. p. n. e.); *R. E.*, 2728—2734.

³⁹ R. Cagnat, o. c., str. 53, ... »takvo pravilo se čak može primjeniti i unutar samog ogranka gensa, a za to nam najbolji primjer daje obitelj Kornelijeveca...«

⁴⁰ S. W. Stevenson, o. c., str. 121.

⁴¹ Vidi bilj. 38 i Liv. 22, 8, 3; 30, 25, 2; 31, 6, 4; 21, 6, 18; G. G. Belloni, o. c., str. XXX, cat. 364—365; str. XXX, 60, cat. 570 do 571; Seth. W. Stevenson, o. c., str. 122.

⁴² Appian, *Illyr.* 13.

⁴³ CIL VI (Inscriptiones urbis Romae Latinae), 1360; V. Ehreberg-A. H. M. Jones, *Documents illustrating the Reigns of Augustus and Tiberius* (second edition), Oxford, 1976, str. 106, br. 193.

⁴⁴ Dessau, *ILS*, 903.

⁴⁵ Klebs, *RE*, II, 2, col. 2734.

⁴⁶ Seth. W. Stevenson, o. c., str. 580; F. Panvini Rosati, *La moneta di Roma repubblicana, catalogo della mostra*, Bologna, 1966., str. 148, cat. 553, tav. 29; F. Münzer-V. Petrikovits, *RE*, XVII, 2, col. 1460—1462; G. G. Belloni, o. c., str. XLI, 243, cat. 2131, T. 54.

⁴⁷ O tome da je C. Numonius Vála bio III vir, a ne IV vir a. a. a. f. f. vidi bilj. 53.

⁴⁸ CIL III, 74.

⁴⁹ F. Münzel, *RE*, XVII, 2, col. 1460; Seth W. Stevenson, o. c., str. 580; Horacije, ep. I, 15.

⁵⁰ Vidi kod: G. G. Belloni, o. c., str. XLI, 243, kat. 2131; F. Münzel, *RE*, XVII, 2, col. 1460, 1461; Datacija se kreće u rasponu od 43. do 38. g. p. n. e.

⁵¹ F. Münzel, *RE*, XVII, 2, col. 1461; F. Panvini Rosati, o. c., monetarnu službu C. Numonija Vále smješta od 42. do 37. god. p. n. e., str. 144—154.

⁵² Petrikovits, *RE*, II, col. 1461. Veza između C. Numonija Vále i Cn. Bebija Tamphila Vále Numonijanusa uočena je već i u *ILS* (Dessau, 903), s pretpostavkom da je možda C. Numonius Vála sin osobe čije se ime nalazi na rimskom spomeniku.

⁵³ Potrebno je na ovom mjestu istaći da je C. Numonius Vála, po svemu sudeći, III vir, a ne IV vir čiji su ostali članovi: M. Arrius Secundus, C. Clodius Vestalis i L. Servius Rufus (F. Münzel, *RE*, XVII, 2, col. 1416). Ovo navodimo unatoč tome što se smatra da je 44. g. p. n. e. Cezar povećao broj triumvira na IV vire, a da taj kolegij August vraća na tri člana negdje između 32. i 20. g. p. n. e., najvjerojatnije 27. godine (Darembert et Saglio, o. c., str. 414, bilj. 15). Činjenica je da se na tri tupa novca nalazi monetar C. Numonius Vála, dok navedeni natpis iz Rima u nabrojanim službama iste osobe nakon usvojenja donosi njegovu monetarnu službu kao: III vir a. a. a. f. f. Takoder i G. G. Belloni, o. c., str. XXII—XLVII, u poglavlju »*triumviri monetales*«, donosi C. Numonija. Ako je on zaista i bio IV vir, to nam samo potvrđuje da je rimski spomenik nastao kad je taj kolegij ponovo vraćen na tri člana, odnosno, najvjerojatnije nakon 27. g. p. n. e.

⁵⁴ R. Cagnat, o. c., str. 72, »... pod republikom bilo je u upotrebi da kognomen bude izvučen iz starog gentilicija i završi na — anus«.

⁵⁵ Vidi bilj. 43 do 45.

⁵⁶ Viditi bilj. 42.

⁵⁷ Dessau, *ILS*, 903, str. 199, iz komentara se može naslutiti da se pledira na Cezarovo vrijeme.

⁵⁸ R. Bloch, *Latinska epigrafika*, Beograd, 1971., str. 35, »... izvjesne funkcije koje se smatraju kao dio jedne cjeline, navedene su normalnim kronološkim redom...«

⁵⁹ Klebs, o. c., *RE*, II, 2, col. 2734; *CIL*, VI, 1360.

⁶⁰ *GIL* III, 74; V. Petrikovits, *R. E.*, II, 2, 1461—1462.

⁶¹ Već je i Dessau, (*ILS*, 903, str. 199) u osobi C. Numoniusa Vále i Cn. Bebija Tamphila Vále Numonijanusa uočio vezu, ali pretpostavlja mogućnost da je monetar sin Bebijeve.

⁶² V. Petrikovits, o. c., *RE*, II, 2, col. 1462.

⁶³ Viditi bilj. 50 i 51.

⁶⁴ R. Cagnat, o. c., str. 90, navodi da je trajanje monetarne službe bilo 1. god.; Darembert et Saglio, o. c., str. 414, ovdje se navodi da je monetarna služba trajala dvije godine.

⁶⁵ R. Cagnat, o. c., str. 90; R. Bloch, o. c., str. 36

⁶⁶ Ne nalazimo ga u konzularnim fastima carskog perioda, a i spomenik iz Rima potvrđuje da prethodno nije vršio konzularnu službu.

⁶⁷ Funkciju monetarnog III vira po različitim autorima (kako je već iznešeno) vršio je u razdoblju od 43. do 37. g. p. n. e. Ta funkcija se obnašala jednu ili dvije godine (viditi bilj. 64). Nakon toga morao je služiti u vojsci kao tribun u jednoj legiji, ili ako tu službu nije vršio efektivno, mogao je obavljati i neke administrativne vojne poslove (R. Cagnat, o. c., str. 90). Sa najmanje 25 godina života mogao je postati kvestor (R. Cagnat, o. c., str. 90; R. Bloch, o. c., str. 36), da bi od navršanih 30 godina života postao pretor (R. Bloch, o. c., str. 37). K tome treba pridodati i najmanje po godinu dana između stupanja u sljedeći stupanj hijerarhijske ljestvice (R. Cagnat, o. c., str. 89).

⁶⁸ Donošenje samo najviše funkcije u hijerarhijskom nizu nije tako osamljena pojava na natpisima sa kraja republike i početka carstva. Ta činjenica samo još potvrđuje da je CN. Tamphilus Vála upravo tada bio u funkciji prokonzula.

⁶⁹ CIL III, 2973, 100017; H. Dessau, *ILS*, 899.

⁷⁰ CIL III: 15036, 1; 15030, 1; 14322, 4, 7; 10121; 13293; 2890; 14001; 14322, 7.

⁷¹ Gentilicij Baebius nalazimo i u Saroni, Naroni, Tiluriumu, Dokleji i drugdje (CIL III, 8945, 14756, 8943, 8944, 2346/22/, 2242, 1811, 8452, 9733, 8291, 13333, 12710...). Ovdje je potrebno također naglasiti da je veći broj spomenika iz ranog principata. Vidi i: J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London, 1969, str. 311.

⁷² Viditi bilj. 3 i 4.

⁷³ S obzirom na veličinu slova S iza kojeg se nalazi distinkcija, odnosno točka interpunkcije, navedeni tekst bi se mogao smjestiti na preostalom prostoru zrcala foruma u smjeru kapitolija.

⁷⁴ *Hippone la Royale, Antique Hippo Regius*, Alžir, 1950, str. 75, sl. 38, str. 71, 77; *Villes d'Or, Villes-Musées d'Algérie*, Alžir, str. 47; *Algerie Antique*, Pariz, 1952, str. 13.

⁷⁵ Autore koji su zastupali mišljenje da je Ceraz osnivač kolonije Jader, vidi kod: M. Suić *Zadar u starom vijeku*, Zadar, 1981, str. 149, bilj. 47; M. Suić, Nekoliko pitanja u vezi s municipalitetom antičkog Zadra, *Zadar — zbornik*, Zagreb, 1964, str. 121.

⁷⁶ Autore koji su zastupali mišljenje da je August zaista *parens coloniae*, vidi kod: M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar, 1981, str. 149, bilj. 47; M. Suić, o. c. Nekoliko pitanja u vezi s municipalitetom..., str. 121, i bilj. 45, 46.

⁷⁷ *GIL* III, 13264. Drugi nešto mladi natpis koji donosi isti tekst sa dodatkom o popravku kula, koje je izvršio T. Iulius

Optatus (CIL III, 2907). To što Augustov natpis donosi »... *murum turris dedit*...« mislim da ne može služiti kao dokaz da je sagrađen samo dio bedema (južni dio fortifikacije).

⁷⁸ M. Suić, o. c., Zadar u starom vijeku, str. 150, bilj. 63.

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ *Ibid.*, bilj. 62.

⁸² *Ibid.*

⁸³ M. Suić, o. c., Zadar u starom vijeku, str. 185.

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ **Res gestae divi Augusti**, 28.

⁸⁶ *Ibid.* (... colonias in Africa, Sicilia, /Macedonia, utraque Hispania, Achai/a/, Asia, S/y/ria, Gallia Narbonensi, Pi/si/dia militum deduxi; J. J. Wilkes (o. c., str. 109) na to daje komentar: Začudujuće je da ni jedna od Cezarovih ili Augustovih kolonija, osnovanih u Dalmaciji, nije imala legijske veterane među svojim stanovnicima. To mora biti objašnjenje za odsustvo Ilirika u popisu kolonija u **Res Gestae**.

⁸⁷ Takvo mišljenje zastupa i J. J. Wilkes (o. c., str. 207), koji kaže: ... i prije kraja republike mogla je egzistirati naseobina rimskih građana, *conventum civi romanorum* ... Oktavijan je 35 g. p. n. e. skršio pomorsku snagu Liburna, i u svojim Ilirskim poduhvatima Jader mu je možda služio kao jedna od baza. 33. g. p. n. e., ili ne dugo nakon toga, osnovana je kolonija koja je pripadala tribusu Sergija. Nema razloga da bi se vjerovalo da je kolonija Jader bila osnovana prije tog datuma.

THE NAME OF PROCONSUL CN. TAMPHILUS VÁLA ON A WELL OF THE IADER FORUM

Summary

In the Archbishop's Courtyard in Zadar, which is located on a section of the Roman forum, a Roman well was discovered in 1984 during archaeological excavations. The well surround or wall was found in the same area in secondary use, and on one of the sides of the well was noted the text:

CN TAMPHILUS VÁLA PRO COS.

Even without detailed analyses, it is possible to say that this new find from the Roman forum of Zadar is of particular importance: not only in the solving of some local questions related to the town itself and its province, but in terms of wider issues, as it offers new information which may be considered peripheral

details in the mosaic of research into Roman history of the early imperial period. The find is especially valuable in that it records the name of a to date unknown proconsul of Illyricum and, in addition to Publius Silius (16 B. C.) this is the second proconsul of the senatorial province of Illyricum of whom we know.

The identity of proconsul Cn. Tamphilus Vála, the date of his governing in Illyricum, and other points explained by the discovery from the forum of Roman Iader may be explicated through an analysis of the text itself.

Epigraphic analysis of the text found on the surround of the Roman well has shown that CN TAMPHILUS VÁLA is the same person whose complete onomastic formula is recorded on an inscription in Rome (CIL VI, 1360). Thus, Gnaeus Tamphilus Vála, proconsul, is Cn. *Baebius Tamphilus Vála Numonianus, questor, praetor, III vir aere argento auro flando feriundo*, as is noted on the inscription from Rome. Further, from the analysis of the cognomen Numonianus, found on the Rome inscription, and the cognomen Vála, present on both the Rome and Zadar inscriptions, it seems that this individual was adopted by Cn. Baebius Tamphilus, and that his original name, as suggested by Dessau, was C. Numonius Vála. Before being adopted, or rather before his denomination, C. Numonius Vála served as *III vir monetalis* sometime in the period from 40 to 37 B. C., which explains the »disturbed« advancement recorded on the inscription from Rome (Q. P. PROCOS. III VIR. A. A. A. F. F.), for the adoption of C. Numonius Vála by Cn. Baebius Tamphilus followed after his preliminary monetary service. Thus, after adoption, Gaius Numonius Vála takes the entire trio of nomina Gnaeus Baebius Tamphilus, retains his original cognomen of Vála, and his nomen gentile Numonius receives the suffix *-anus* and becomes a second cognomen, Numonianus.

From the above it is possible to date both the Rome and Zadar inscriptions more precisely, as both were raised after the denomination of C. Numonius Vála and after he, as Cn. Baebius Tamphilus Vála Numonianus, has reached the apex of his career by serving as proconsul to Illyricum. Therefore, the inscription from Rome cannot belong to Caesar's period as some authors have suggested, nor could the Rome inscription have existed before the inscription from Zadar. In other words, if the inscription in Rome were of an honorary nature, then at best it would have been contemporaneous with that from Zadar, but if it were of a funerary character, it would have had to have been raised after the construction of the well in Zadar.

It is necessary to observe here that C. Numonius Vála is noted on an inscription from Egypt (CIL III, 74) as Varus' legate in Germania. The Egyptian inscription is dated to the year 2 B. C., and Numonius Vála was Varus' legate in 9 A. D., so it has been rightly suggested that C. Numonius Vála (*III vir monetalis*), who appears on Republican coins, is actually the father of the Numonius from the Egyptian inscription, i.e. the father of Varus' legate. In any case, they are not the same individual as Numonius (*monetalis*) received, as has already been noted, his new name after his adoption, most probably in the first half of the third decade B. C.

It is also important to note that C. Numonius Vála could not have been a member of the *IV vir*, as Dessau considers, because such a thesis definitely contradicts the inscription from Rome, which states that C. Numonius Vála or rather Cn. Baebius Tamphilus Vála Numonianus was *III vir a(ere) a(rgento) a(uro) f(lando) f(eriundo)*. It is necessary to emphasize this primarily due to the fact that it is generally accepted that Caesar raised the number of *III vir* to *IV vir* in 44 B. C., and that Augustus returned that collegium to three members sometime between 32 and 20 B. C., and most probably in 27 B. C.

Thus, as has already been noted, the importance of the find from Zadar for research into Roman history as well as the province of Illyricum and Iader itself lies in the fact that it proves that Cn. Baebius Tamphilus Vála Numonianus governed the province of Illyricum as proconsul — and this knowledge could not have resulted from the Roman inscription alone. As to when he was appointed proconsul of Illyricum, it is necessary to state that it must have been prior to the date when the senatorial province of Illyricum became imperial, before 11 B. C., as from that date Illyricum was governed by imperial deputies/legates. Given that Cn. Baebius Tamphilus Vála Numonianus had not previously served as consul, which was certainly necessary in the republican period, the *terminus ante quem non*

for his proconsulship in Illyricum is 27 B. C. Considering the preliminary monetary service of C. Numonius Vála and the circumstances of the find on the forum itself along with the first public construction indicating intensive planning and construction in the city area — in fact the very beginnings of urbanization in Roman Iader (here we are primarily thinking of Augustus' inscription: *CIL* III, 13264) — it is possible to conclude that Cn. Tamphilus Vála, as the Zadar inscription indicates, was proconsul of Illyricum at the very beginning of the reign of Augustus, in 27 B. C. or very soon after, and that as such he financed the construction of the well with its surround in the course of the first phase of building the forum. That he probably had a prominent role in the financing and construction of the forum itself may be suggested by the fact that on the central axis of the Roman forum there was found a carved final letter S of some text followed by a period. Therefore, it could be suggested that the name of the proconsul Cn. (Baebius) Tamphilus Vála (Numonianus) was placed in the middle of the paving of the Zadar forum, as was the case in one forum in Algeria at Hippo Regius (proconsul Caius Paccius Africanus).

In terms of the above, it is necessary to particularly note that the appearance of many »Baebiuses« on epigraphic monuments throughout the province is completely understandable and justified. Roman Aenona, Arba, Corinium, Nedinum, Asseria, Salona, Doclea and Tilverium have produced a large number of inscriptions with the nomen gentile Baebius.

In reference to Zadar, the inscription with the name of the proconsul of Illyricum, Gnaeus Baebius Tamphilus Vála Numonianus, along with the Augustan inscription which refers to the construction of walls and towers (*CIL* III, 13264), goes into the category of the first epigraphic data about the munificences of Roman Iader. Additionally, the find provides evidence for the hypothesis, which has had many supporters to date, that the colonia of Iader was actually founded by Augustus in 27 B. C. or soon after, and that Augustus' title — *PARENS COLONIAE* — on the above mentioned inscription was not merely of an honorar nature.

Thus the discovery of the Zadar well surround, which bears the name of the proconsul Cn. (Baebius) Tamphilus Vála (Numonianus), not merely dates the construction of the well and the first phase of construction of the Roman forum, but may also be used together with the contemporary (or nearly contemporary) Augustan inscription to solve the problem of the foundation of the colonia of Iader.